

Арабски думи в съвременния италианския език – исторически поглед.

Ас. Диана ВЪРГОЛОМОВА,
ФКНФ,
катедра по „Романистика”, специалност: Италианска филология.

Дълги векове Арабското влияние определя облика на Средиземноморието. Остров Сицилия, като стратегическа точка за целия регион е обект на мюсюлмански нашествия още от VII-ми век, които изместват византийското присъствие. По това време големи части от Испания и островите Малта и Пантелерия вече са под арабско владение. Последната арабска държава в Испания (Гранада) губи присъствието си едва през 1492-ра година. Разпадането на Византийската империя се усеща тежко в Сицилия, като отключва недоволство в територии, които политически и културно винаги са се усещали по-близо до Рим, отколкото до Константинопол и Западната римска империя. Около 825-27-ма година местните византийски управници, които се опитват да се откъснат от влиянието на Източната римска империя, се обръщат за помощ към магербинските владетели (с ислямска вяра и берберска етническа принадлежност). Така на острова се установява арабско присъствие, което продължава чак до 1091.

В завладените държави арабското влияние е изключително силно, но освен това градове и държави, които никога не са били под арабско управление, имат с тази култура търговски и културни връзки. Арабски думи проникват и през мюсюлманска Сицилия, но те остават локални и само в изключителни случаи са възприети в националния език. Както отбелязва Джован Батиста Пелегрини, цитиран от П. Дзоли¹ основно значение за проникването на източни думи в италианския език в италианската лексика имат връзките с ислямския свят на морските републики (Пиза, Венеция, Генуа). На първо място това е република Пиза, морската врата на Тоскана. Пътуванията на пизанските търговци са изключително интензивни и са насочени предимно към Африканския бряг. Културата и езиците в Европа освен това се сблъскват в продължение на няколко века с „атаки” от страна на ислямския свят на различни нива и в различни географски точки. Освен Сицилия и Испания, арабските думи пътуват и по пътя на кръстоносците и на керваните. Това прави трудна задачата да се установи точният канал, посредничеството и моментът в който думите с арабски произход са се разпространили на Стария континент и по-специално в Италия. Много често думите могат да проникват в италианския език през няколко различни канали и географски точки едновременно, като в резултат се появяват в различна форма и възприемат различни значения, както е случая с **dar arsina'a**, за което ще стане дума по-нататък. Много въпроси остават неразрешени, много средновековни документи не са изследвани, но главно благодарение на изследванията на италианския историк на езика Джован Батиста Пелегрини, цитиран от повечето останали споменати автори, разполагаме с информация за историята на някои отделни думи.

В съвременния италиански език има далеч повече думи от арабски произход, които няма как да се изброят, но тук ще се опитам да спомена само някои от тях, които имат интересна история или са специфично свързани с италианския контекст. Освен това ще пропусна думите, които са навлезли в по-късни периоди от развитието на езика и не са претърпели никакви фонетични или семантични трансформации и които по-

¹ Дзоли, П. (1999) P. Zolli, *Le parole straniere*, Bologna: Zanichelli

често принадлежат към международната лексика като **jihad, fachir, hashish, sultan, sceicco, califfo ecc.**

Още в началото трябва да се отбележи, че думите с арабски произход в италианския език, а и в останалите романски езици са „конкретни” – тези заемки засягат изключително науката, търговията, изключително редки са абстрактните съществителни и прилагателните, почти липсват глаголи, за разлика например от влиянието на френския език върху италианския. Преките заемки навлизат предимно в няколко семантични сфери – морската терминология, търговията и стоките, които са обект на размяна, не липсва и голям брой имена на растения.

Сред думите, засягащи морската и военна терминология трябва да се споменат:

Ammiraglio (*адмирал*) – в началото думата е означавала „висока гражданска или военна длъжност по море и по суша” (преди 1294-та година), а в последствие „командващ военни морски кораби”. Думата е получила стесняването на значението си в Сицилия в двора на Норманските владетели. Думата, която служи за основа е **amīr** (от където и **emiro** – *емир*) и прониква през византийския език в средновековния латински **amiratus**, в последствие наставката **-atus** се заменя с **-alius**.

Cassero – „най-високата и снабдена с въоръжение част от крепост” (вж. в българския език *хисар*). Думата се споменава за първи път от флорентинския поет Гуидо Кавалканти² през 1300 г. с това си значение, но може да носи смисъл и на „най-високата част от кърмата на кораб”. (1612 г. А. Фалкони). Произходът ѝ се свързва с арабската дума **qaṣr** “замък”, която на свой ред идва от византийската дума **kástron**, преди това взета през латински **castrum**. От нея, по по-пряк път, в италианския език идва и **castello** (*замък*).

Интересно е развитието в италианския език на арабското **dār aṣṣīnā** “фабрика” и по-специално „фабрика за оръжия” и „арсенал”. Тя се появява под различна форма в италианските градове и от нея в съвременния език остават две думи. Първата е **dàrsena**, която се разпространява най-вероятно през Генуа, въпреки че присъства и в Пиза (1162 г.). Във Венеция през XI век се познава формата **arsanà**, а в Данте се среща като **arzanà**. Отначало думата е носела ударение на последната сричка, и чак в последствие то е преминало върху първата сричка, вероятно под влияние на латинския език. Другата дума - **arsenale** (*арсенал*) – се разпространява през република Венеция. Първоначалната форма, която е засвидетелствана е **arsenà** (1490), но около края на предишния век думата **arsenale** вероятно вече се е употребявала, съдейки по френски текст от 1396-та година, който споменава думата **archenal** (*Le sait voyage de Jherusalem du seigneur s'Anglure*)³. В речника на Академия Круска от 1612-та година се споменава по-старата форма **arzanà** и се уточнява, че по-често се употребява във формата, която преминава и в съвременния италиански език **arsenale**.

Сред имената на ветровете, единственият, за който всички поддържат тезата, че произлиза от арабски е **garbino** (с по-стара форма **gherbino**) „югозападен вятър, по-специално идващ от Адриатическо море”. Различните източници дават различна датировка на тази дума XIII-XIV –ти век, но е по-вероятно въпреки първото си споменаване през XIV век, още през XIII-ти тя вече да се е употребявала. Етимологически се свързва с арабската дума **ġarbī**, “западен”.

Произходът на един друг вятър – **libeccio**, е подложен на дискусия. Името на този югоизточен, често много силен и буреносен вятър, който е характерен за централното и северно Средиземноморие, в повечето случаи се извежда от **lebeq**, засвидетелствано в Испания през XI-ти век. Думата, която вероятно е с гръцки

² *Ibid*

³ **Кастелани, А. (2000)** A. Castellani, *Grammatica storica della lingua italiana. I. Introduzione*, Bologna: Il Mulino.

произход. На старогръцки **libykion (livykion)** е умалително на **libykos (livykon)**, и означава „който идва от Либия, Либийски”. Египетския географ астроном и астролог от Александрия Клавдий Птоломей използва думата със смисъл на „западен”, имайки предвид, че Либия се намира на запад от Египет. На арабски, където липсва звукът **v**, той най-вероятно се е предавал с **b**.

Недоказан е произходът на топлия вятър **scirocco**, който духа от югоизток и идва от Африка. Той се споменава от Данте, но и от автори преди него, и следователно думата се е употребявала още преди XIV-ти век. Тя вероятно е навлязла през Генуа от арабския на Магреб и се свързва с **šluq** „изток”, на други места „южен вятър”⁴

В съвременния италиански език са се запазили много термини, свързани с търговията, от които ще спомена само някои.

Fòndaco – от арабски **funduq (fundaq)** е документирано и на Иберийския полуостров). Думата има смисъл на „сграда или комплекс от сгради, които са служели за подслон на пътници търговци и са били снабдени със складове за стоките им”. През Средновековието, във Флоренция много често думата се е използвала със смисъл на „работилница със склад за стоките, обикновено за търговия с платове”. Изразът „**mettere a fondaco**” (букв. *Слагам в работилница, дюкян*), който в съвременния италиански език е заменен с “**mettere a bottega**” е означавал „отива да учи занаят”. В бокачовия Декамерон се споменава: „не искаше баща му да го прати да учи никакъв занаят”, употребявайки именно този израз – **mettere a bottega**. През XIV-ти век в Пиза думата е означавала „склад, собственост на частни лица, които обаче се ползва от цялото население и е подложен на специфични законови норми”. Документ от Касина, който датира от 1090-та година и споменава термина **fondaco**, дава основното доказателство, че думата е използвана преди Кръстоносните походи да донесат източни думи в Италия. Думата най-вероятно влиза в употреба заедно с разширяването на търговските връзки с Африка на морските републики (Пиза и Амалфи), които се развиват преди Генуа. През периода IX-XI-ти век Амалфи е считала добрите връзки с Арабите като основа страна в политиката си. Най-вероятно думата се появява първо в Амалфи, имайки предвид, че градът е имал важна колония в Кайро още преди Хилядната година.

Италианската техническа дума за граница – **dogana**, се е използвала още преди 1363, и се споменава за първи път в началото на XIV –ти век от Матео Вилани (италиански историк и писател). Значението ѝ през късното средновековие е било „служба, която се е занимавала с облагането на стоките, които преминават границата, с данъци към държавата”, но арабската (вероятно персийска, според Дзоли⁵) дума **dīwān** е обозначавала първоначално „регистър, книга, в която са се записвали преминаващите стоки” и чак в последствие „място, където служителите водят регистри за стоките”. Вероятно със същия корен е и думата **divano** (диван).

Интересна е историята на италианската дума **materassa** (*матрак*), която се извежда от арабската дума **matrah** – „килимче или възглавница, която се слага на земята и служи за сядане или спане”. Думата, за първи път в Италия, се появява Бари през 1266-та година в описание на зестрата на Чита Йохана, съпруга на Корrado де Монтефусколо на латински език във формата **mataratium**. Италианската форма се среща през XIII-ти век в Тоскана, от където идва и удвояването на **s** и преминаването на **a** в **e**, явление, което е типично за Флорентинския диалект и се среща в редица други думи (*margarita – margherita, smaragdum – smeraldo*) и според историците на италианския език се дължи на влияние на вибранта **r**.

⁴ Дзоли, П. (1999) P. Zolli, *Le parole straniere*, Bologna: Zanichelli

⁵ *Ibid*

Друга дума, свързана с интензивните икономически връзки между арабската и италианската културна среда е **magazzino**. В староиталианския език тя е обозначавала „сграда или стая, пригодена за склад за различни стоки и материали”, а в съвременния език просто „склад”. Думата е засвидетелствана от флорентинския търговец, писател и хронист Джовани Вилани (брат на Матео Вилани) и следователно е употребявана преди 1348-ма година. Произлиза от арабското **machsan** и по-специално от множественото му число **machasin** „място за съхранение на ценности”, „неща, които са съхранявани”, което на свой ред се извежда от глагола **chasana** – „събирам, натрупвам, съхранявам”, с представката **ma**, която дава значението на „място”.

Италианския език, също както българския познава думата **tariffa**, с единствена разлика удвояването на **f** и значение на „цена на стоки и услуги, определена от властите или от обществени предприятия, сдружения и колективи”. Думата прониква в съвременния италиански език през Сицилианския диалект в началото на XIV-ти век, а в последствие е възприета и в останалите части на полуострова. Арабската дума **ta'rīf, tarifa** освен значението си на „известие, предупреждение” е имала и смисъла на „известие, бележка, в която са обозначени цените, които трябва да се платят за стоки или услуги на администрацията”.

Оставайки в сферата на финансите, арабски произход има и съвременната италианска дума за „монетен двор”, „място за сечене на монети” – **zecca**, спомената за първи път отново от Джовани Вилани, но употребявана и в текстове на средновековен латински език във Венеция⁶. Думата идва от арабското **sikka**, използвано за специфичния печат на монетния двор, от там „монета” и „място, където се сечат монети”. Със същия корен е и думата, която в конкуренция с **ducato** (дукат) е обозначавала златната венецианска монета – **zecchino**.

И още **facchino** „човек, който пренася багаж на гари, пристанища и под.”, „носач”. Думата има дълга и подложена на дискусия история. Според Пелегрини⁷ (1972) арабската дума **faqīh**, която отначало е значела „юрисконсулт, теолог” е започнала да носи смисъл на „юридическо лице, което бива повикано на митницата (**dogana**), за да разрешава спорни въпроси”, а в последствие през XIV-XV-ти век е претърпяла „семантична деградация” и е стигнала до „служител в митница” и „носач на товари”, в следствие на тежката икономическа криза в арабско ислямския свят, която е принудила старите служители да се заловят с дребна търговия на платове, които носели на гръб из площадите.

Интересна е историята и на една от най-употребяваните италиански думи **ragazzo** (момче) (1566, Салвиати), използвана най-рано от Данте. В тази епоха думата не е имала все още общото си съвременно значение на „подрастващ”, а е значела „чирак”, „работник”. Произходът ѝ е спорен, но повечето автори я извеждат от арабската дума **raqqāṣ**, с която в Магреб са наричали „разносвачите, които доставят писма или развеждат пътници”.

Различни думи за специфични тъкани и дрехи, непознати до този момент, също идват на Апенините, заедно с търговските контакти с арабския свят.

Арабската дума **ḡuba** „намучна долна дреха”, „наметка” изменя семантичното си значение и в съвременния език с удвояване на **b** дава **giubba** и започва да означава „връхна мъжка дреха”, „шуба”. Интересен е фактът, че за първи път думата се споменава от Джовани Бокачо в седмата новела от третия ден, все още с подчертано значение на долна дреха. Там героят, за да бъде разпознат, разсъблича от себе си „всички дрехи на пилигрим” и остава по „зелена **giubba**, украсена с копринен ширит”.

⁶ Ibid

⁷ Пелегрини, Дж. Б. (1972) G. B. Pellegrini, *Arabismi*, 1972 pp. 503-23 в Каstellани, А. (2000)

Италианската дума за *памук* **cotone** идва през арабското название на тъканта и растението, от което се извлича.

Един от много малкото глаголи, които имат арабски корен е **ricamare** (*бродирам, тъка плат*) от думата **raqqama**, като някои от италианските диалекти запазват формата с начало **rac-**. Пелегрини застъпва тезата, че тези две думи проникват през сицилианския, той припомня, че около 1000 година „Сарацините, според обичаите на източните дворове, основали работилница за тъкани [...], която продължила да просперира и под Норманското владени.

Сред думите за храни трябва да се отбележи **marzapane**, „паста от бадеми и захар”. Тя се появява за първи път около 1340 –та година (Балдучи Пеголоти), друга дума с интересен произход, който се корени в името на индийския град **Мартабан**. В провинцията на този морски град – Бирма са се произвеждали порцеланови съдове, които се използвали най-вече за съхраняване на подправки и сладка. В арабски език името на града преминава в име на тези специфични съдове, които е произвеждала, а от съдовете в италиански език, думата започва да обозначава обичайното им съдържание – „паста от захар и подправки”, като по-късно се специализира само в употреба на тази специфична паста с бадеми.

Италианската дума за портокал **arancio** (първо споменаване от Франческо де Барберино) идва от арабски език през Сицилия. Там още преди периода на Кръстоносните походи, в документ от 1094-та година, се споменава изразът „via de Arangeriis” (*пътят на портокалите*). В персийския арабски **narang** ((плод) обичан от слоновете). Изпадането на началното **n** вероятно се дължи на грешно сегментиране на думата при употреба с определителен член.

Думата **melanzana** (*патладжан*) (1557, Рамузио), идва от същия корен, който дава и българската дума – **bādingiān** с преплитане на формата с италианската дума **mela** (*ябълка*) или с гръцката **melas** (*черно*). Интересно е да се отбележи, че думата вероятно навлиза в италианския език през южните диалекти, но носи фонетичните характеристики на северен говор (преминаването на **g** в **z**).

Други названия на плодове с арабски произход са **albicocco** (*кайсия*), **carciofo** (*ангинар*), **limone**, **spinacio** (*спанак*), персийска дума, която идва с посредничеството на арабския, **zucchero** (*захар*). Тук следва да се направи едно интересно наблюдение.

Ако сравним италианската дума **zucchero** (захар) с испанския еквивалент, който има същия произход – **azucar**, можем да открием, че в Испания арабските думи често (но не винаги) се появяват в членувана форма, с префикс **al-**, докато това явление е изключително рядко за думите, които навлизат в италианския език директно в епохата на консолидацията на езика. Ето няколко примера с вече споменати думи, като първата дума е на италиански, а втората на испански.

Carciofo/alcachofa – *ангинар, артишок*

Cotone/algodon - *памук*

Fondaco/alhòndiga - *работилница*

Cassero/alcàzar – *крепост*.

Тази представка често се среща в термини от математиката, **algebra**, **algoritmo**, които заедно с двете италиански думи **zifra**, **cifra** (в съвременния език, *цифра*, преди 1704) и **zero** (*нула*, преди 1491) идват през мюсюлманска Испания. Интересно е, че тези две думи – **cifra** и **zero** се специализират с различни функции в италианския език, въпреки че представляват адаптация на една и съща арабска дума: **ṣifir**, прилагателно, което означава „празен”. Термините от астрономията **zenith** (*зенит*), **nadir** (*надир*), **Aldebaran** (име на звезда), **Vega** и т.н. са навлезли в Европа през преводи от арабски на латински, правени в Испания.

Българското название на популярната игра **шах-мат** възпроизвежда персийската форма, от която произлиза. На италиански език обаче тези думи представят заплетена история. Думата за шах – **scacchi** се среща в документи на средновековен латински от XIII-ти век. Както е известно тя произлиза от персийската дума **sah** – цар, а в играта – „предупреждение, което се дава на противника, когато бива застрашен царя”. Добавянето на съгласната **k** вероятно се дължи на влиянието на германската дума ***skak** (плячка)⁸. В стария италиански език играта се е наричала **scacco matto** (царят е победен).

Ето как известния историк на италианския език Бруно Милиорини⁹ възстановява историята на тази игра:

Знае се, че тази игра е изминала почти същия път, както числата, които ние днес наричаме „арабски”, а би трябвало да наричаме „индийски”: и тя е преминала от Индия в Персия [...] и след това достига при арабите в Испания; в текст от 780-та година намираме думата **sciacatus** със смисъл на „шахматен”. Така че шахматната дъска, която изпраща като дар халиф Харун ар-Рашид на Карл Велики, може да е легендарна, но остава възможността играта да се е разпространила на Запад по време на шестията на Карл Велики в Испания. Името на играта в арабския език е с индийски произход (**sha T rang'** или **shi T rang'**, от санскрит **catra N ga**, което е означавало „четричленен”, тоест „четири части”: и това са – топове, коне, пешки, слонове), но това название е останало само в езиците на Иберийския полуостров **xadrez, ajedrez**. В останалите европейски езици името на играта идва от арабско-персийската формула, която отбелязва края ѝ: **shah mat**, „царят е победен”.

Други арабско-персийски термини от тази игра са **alfiere** (XVI-ти век), **al-faris** – „конник” (дума, която навлиза в италианския език през испански или португалски, за което свидетелства определителния член **al**). През XIV-ти век тази дума заменя **alfino** (**al-fil**, „слон”), което се обяснява с факта, че фигурата първоначално е била изображение на слон. И още **rocco**, от персийски **rukḥ**, арабски **rukḥḥ** – кула. Тук може да се спомене и една стара дума за **dado** (зар), която на староиталиански език е звучала **zara** от арабската дума **zahr**, която е запечатал и Данте „Quando si parte il gioco de la zara” – букв. *Когато започва игра на зар*, в началото на „Чистилицето”. Отново Данте е първият, който споменава една друга дума с любопитна история. **Assassino** (в Данте се появява като **assessino**) „убиец”, а през Средновековието „човек, който убива за пари или по нечие поръчение”, „наемен убиец”. Думата, разбира се, идва от **hashish**, „наркотик, който се извлича от листата на индийския коноп”. Първоначално името е назовавало членовете на религиозната група на Хашишините (мюсюлмани исмаелити). Буквално думата означава „пиеци хашиш”. На запад след Първия кръстоносен поход те стават известни с това, че жестоко убивали противниците си и названието им става нарицателно име.

И за да продължим тази тема, думата **alcohol**, която се среща и в доста други европейски езици произлиза от испанския арабски. С думата **kuḥūl** (**kuḥul**) се е назвал изключително фин прах от антимолиев сулфид или оловен сулфид, с който на Изток са се оцветявали мигли, вежди и клепачи. В последствие алхимиците са разширили значението на думата до „неосезаем прах”. По-късно немският лекар и философ от XVI-ти век Парацелз допълнително разширява значението до „есенция, благородна съставка”, за него **alcohol vini** е бил **lo spirito del vino** (духът на виното). Думата вероятно навлиза в италианския език през френския, където тя е документирана през XVI-ти век.

И още малко напитки.

⁸ Кастелани, А. (2000) A. Castellani, *Grammatica storica della lingua italiana. I. Introduzione*, Bologna: Il Mulino.

⁹ Милиорини, Б. (2001) B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze: Bombiani.

Гъстият сироп от захар и различни аромати с име **giulebbe** (думата се появява преди 1320) идва от арабската дума **ġulab, ġuleb**, „розова вода”. Самата дума **scioppo** „концентриран разтвор от захар, вода и плодове, в който често са се добавяли медикаменти”, навлиза в италианския език много рано, още в средновековни текстове на латински език от Венеция (**šarab** – “напитка”).

Медицинската терминология и думите за части от анатомията с арабски произход дълго време имат сериозно влияние в Италия, най-вече през град Салерно. Но с изключение на **nuca** (тил), засвидетелствана през 1320-та година, Крешенци, по-късно са излезли от употреба.

Трябва да се споменат още няколко широко употребявани думи, чийто произход не е напълно доказан, но косвено се извеждат от арабски.

Ottone (месинг), от **latūn**, на свой ред от турски **altun, altīn** (злато).

Meschino (жалък), навлязла през XIII-ти век от **miskīn** (беден)

Арабските заемки в италианския език навлизат през различни канали: Сицилианско присъствие, търговски връзки и превод на арабски текстове, като думите от Сицилия са най-малко, въпреки големия брой думи в местния диалект, националният език е приел много малко от тях. Повече са морските и търговски термини, внесени посредством контактите на италианските морски републики, тези думи представляват най-голям интерес за историята на италианския език, защото са свързани с определени социални отношения. Не липсват и „литературните” арабски заемки, преминали през арабски текстове в средновековния латински език и допълнително претърпели адаптиране първо към латинската, а после и към италианската морфологична и фонологична система. Семантично думите също са били подложени на промяна и първоначалния смисъл на думата понякога е изменен съществено.

Използвана литература

Дзоли, П. (1999) P. Zolli, *Le parole straniere*, Bologna: Zanichelli

Дзингарели, (2001) *Dizionario della lingua italiana Zingarelli*

Кастелани, А. (2000) A. Castellani, *Grammatica storica della lingua italiana. I. Introduzione*, Bologna: Il Mulino.

Милиорини, Б. (2001) B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze: Bombiani.

Ролфс, Г. Rohlfs, Gerhard: *Grammatica storica dell'italiano e dei suoi dialetti*, vol. II Morfologia, vol. II Sintassi e formazione delle parole, ed. Einaudi (Torino), 1968.

Текавич, П. (1972) P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano, III Il Lessico*, Bologna: Il Mulino.